

Türkmen adatlary: Ene-atanyň çagalaryna bolan gatnaşygy

Category: Kitapcy, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 22 января, 2025

Türkmen adatlary: Ene-atanyň çagalaryna bolan gatnaşygy

TÜRKMEN ADATLARY

■ Ene-atanyň çagalaryna bolan gatnaşygy

Türkmenlerde, edil ähli sosial ösüşiň pes basgançagyndaky halklaryndaky ýaly, ene-atalaryň çagalaryň üstünden uly häkimligi bolupdyr. Türkmenleriň däbi köne döp-dessura esaslanýar. Ene-atanyň öz çagalaryndan gyşarnyksyz boýun bolmagyny we olara hormat goýmaga hukugyny berýär. Ýogsam-da, bu borç döp boýunça ýeke çagalaryň ene-ata bolan gatnaşygynda olary borçly etmän, eýsem hemme ýaş adamlary uly ýaşly adamlara, täsirli adamlara, aýratyn hem garrylara hormat goýmaga borçly edýär. Hormatyň goýulmazlygy, haýyşyň ýerine ýetirilmezligi, has hem beter garry adamynyň ýa-da sylanýan adamynyň äsgermezliginiň masgaraçylykly belgisi diňe bidedep çaga bolman, eýsem onuň ene-atasyny üçin hem abraý hasaplanmaýar. Döp ene-ata öz çagalaryny olaryň güýjüniň ýetişine we başarnygyna görä, oňarýan zähmetiniň hemme görnüşlerinde ulanmaklyga hukuk berýär. Döp ene-atany diňlemeýän ýalta çagany ilki öýdäki terbiýeçilik serişdeler bilen terbiýelemäge, ýagyny, duýduryş bermäge, kömege, eger-de bular hem kömek etmese, onda güýç görkezmegi talap edýär. Bu hem öňde goýlan maksada ýetirmese, onda olary öýden kowýarlar we mirasdan mahrum edýärler. Soňky çäräni diňe aýratyn ýagdaýlarda ulanýarlar. Adatça öýdäki terbiýeçilik işleri gulak asmaýan ogul üçin ýeterlikli bolmasa, obda ene-ata ýaşy boýunça uly garyndaşlaryna, obanyň hormatly ýaşulularyna bu barada maslahat salyp, terbiýe berip bilmeýän ogluna eden işine ökünip, ene-atasyna boýun bolmaklykda kömek bermeklerini soraýar. Eger-de bu iş ýaşululara hem başartmasa, onda olar

gulak asmazak oglana, eger-de kakasy ony öz çagasy ýaly hasaplaman ýüz öwürse, onda ony öz jemgyýetlerinden kowarys diýip, bu işdäki iň soňky çäräni ulanjaklaeyny aýdýarlar. Ýokarda bellenişi ýaly, türkmenler öz çagalaryndan diňe aýratyn ýagdaýlarda, ýagny çaga akyllyna aýlanmaga hiç hili umyt döretmese ýüz öwürýärler. Ene-atasy tarapyndan idegsiz galdyrylan çaga, olar tarapyndan hakykatdan hem şeýle edilmeli bolsa, ol olar aradan çykansoňlar mirasa eýe bolmaklyk hukugyndan mahrum edilmeýär. Ene-ata akyllyna aýlanmaýan ogullary hakynda oba ýygnagyna olary terbiýelemek üçin hemme çäreleriň netijesiz bolanlygyny aýdyp ýüz tutýarlar. Soňra gulak asmaýan ogullaryndan hemişelik ýüz öwürýärler. Bu barada «hat bizar» ýazýarlar. Şu hat ýazylandan soň çaga jemgyýetden kowlup, idegsiz galdyrylýar. Öz atasy tarapyndan ýüz öwürülen ogul atasy ölenden soňra onuň mirasyna eýe bolup bilmeýär. Şeýle ogluň atasy ogly kimdir biri tarapyndan öldürilen ýagdaýynda-da onuň üçin hun tölenmegini talap edip bilmeýär. Öýlenip özbaşdak ýaşap, aýratyn hojalygy bolan oğlanlara ene-atanyň şeýle hukuklary degişli däldir. Öýlenen oglanyň atasy ony özüne gulak asmaýanlygyndan boýun bolmaklygy üçin bilýär. Ýöne bu ýagdaýda onuň «hat bizar» boýunça kowulmagyna döp ýol bermeýär.

Aýdylyşy ýaly türkmen däbi köne döp-dessurlardan gelip çykýar we ene-atanyň häkimligine boýun bolmazlyga ýol bermeýär. Türkmen çagalykdan ähli çagalaryň öz ene-atalaryna hormat goýýandyklaryny görýär we entek çagalykda diýen ýaly ene-atanyň häkimligine boýun bolmak adamynyň esasy borjy diýen ynama berilýär. Bu ynam onuň bütin galan ömründe ýadynda galýar. Umuman aýdanyňda türkmenler bu häsiýetleri boýunça çagalary diýseň gowy görýärler. Olar aýratyn hem kiçi ýaşly çagalary has oňat görýärler. Türkmenler öz çagalaryna iň näzik we eziz sözleri aýdyp ýüzlenýärler. Atalar öz agtyklaryny aýratyn gowy görýärler. Türkmenlerde oğlanlary öýlenenlere we öýlenmediklere bölmek däbi bar. Olar köplenç öz ogullarynyň öýüni galyňy doly töläp bolandan soňam aýyrmaýar. Bir wagtyň özünde birnäçe oglany öýlendirmekden saklanýarlar. Bu olaryň atasynyň hojalygyň dargamagyna ýol bermezlik üçin edilýär.

Adatça öýlenmäge ýaşy ýeten oglanlaryň hersiniň arasyna iki, üç ýyl goýup öýlendirýärler.

Baý maşgalalarda birden birnäçe oglanyň öýlenmekligi bolup biler. Maşgaladaky körpe ogullar edil garyplarda bolşy ýaly, baýlarda hem ene-atalary dirikä, rysgyny örän seýrek aýyrýarlar. Öýlenmedik oglanlaryň öz ene-atalaryndan aýratyn emlägi bolmaýar. Olar öz ähli gazançlaryny galyňnyň hasabyna ene-atalaryna bermelidirler. Onuň töleginde soňra ene-atalar hem gatnaşýarlar. Öýlenmedik ýigitler we durmuşa çykmadyk gyzlar öz ene-atalarynyň eýeçiliginden olaryňrazylygy bolmasa, özbaşdak peýdalanyp bilmeýärler. Däp olara nähilidir bir emläk söwdasyny etmäge edil şert baglaşmak we borç karz bermek bilen deň derejede gadagan edýär. Şonuň üçin hem olar tarapyndan satyn alynýan we satylan zatlar hem-de şuna meňzeş işler hakyky hasaplanmaýar. Ene-atalar öz çagalarynyň, olaryňrazylygy bilen, eden bergilerine jogapkärçilik çekýärler. Eger-de talapkär rysgy aýry bolmadyk we özbaşdak hojalygy bolmadyk oglana, ýa bolmasa uly ýaşly oglandan arz etse, halk sudy tarapyndan berginiň, onuň ene-atasynyňrazylygy bolmazdan edilendigi subut edilse, onda arzadan ýüz öwürýärler. Şundan görnüşi ýaly, öýlenmedik oglana onuň ene-atasynyňrazylygy bolmasa hiç bir aklylyýerindäki adam hiç bir zady bergi görnüşinde bermez. Däp ene-atany ýaş çagany on bäş ýaş çenli bilimli, terbiýe berip saklamagy, oňa galyň tölemekde mümkinçiligine görä kömek etmegi, gyzy maşgalany bolsa durmuşa çykarmakda borçly edýär. Türkmenlerde ene-atanyň öz çagalaryna bolan şahsy häkimligi, eger-de oglan bolsa, onda ol öýlenip olardan rysgyny düýpli aýyrsa, gyzy maşgala welin onuň galyňynyň şerti boýunça hemme tölegler tölenilenden soňra bes edilýär. Däp boýunça ene-ata öz rysgaly aýran ogullaryna, eger olar nähilidir birhili ýalňyşlyk etseler, maslahat berip goldaýarlar, şeýle hem olaryň durmuşa çykan gyzlary ärleri tarapyndan kemsidilse, onda olaryň tarapyny almaga hukuklary bar. Türkmenleriň däbi çagalary öz garry ene-atalaryna olaryň garyplygy, ýarawsyzlyklary sebäpli, oňat saklamaga borçly edýär. Eger-de garry ene-atanyň nähilidir bir emlägi bolsa, onda olar şonuň haýryna eklenip, çagalarynyň eýeçiliginden

peýdalanýarlar. Durmuşa çykan gyz öz garry ene-atalaryny saklamaga borçly däldir. Olar öz durmuşa çykan gyzlarynyň öýünde, eger oňa giýewleriniň razylygy bolsa, onda ýaşap bilerler.

Aleksandr LOMAKIN.

Ashabad, 1897-nji ýyl. Taryhy makalalar